

Іван Бех

доктор психологічних наук, професор, дійсний
член НАПН України, директор Інституту
проблем виховання НАПН України

ДУХОВНА СИЛА ПАТРІОТИЗМУ ОСОБИСТОСТІ

У статті коректно ставиться й розкривається у сутнісній площині проблема патріотизму. З цією метою засадничою позицією є положення про це психологічне утворення у єдності його когнітивної й емоційної складових. Виходячи з цього, характеризується феноменологія патріотизму як соціального явища, так і його внутрішня структура у сутнісних показниках, що реально проявляються у поведінці, діяльності й спілкуванні особистості.

Пропонується авторське визначення патріотизму як безумовного і високосмислового почуття-цінності, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. У даному визначенні увага звертається на безумовний і високосмисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватись на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме по собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Високосмисловий аспект почуття патріотизму не пов'язується з нижчими, буттєвими потребами часто утилітарної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості.

У відповідності з таким понятійним визначенням патріотизму пропонуються базові діяльнісні складові, які слід спрямовано формувати, і які водночас виступають діагностичними сигналами для визначення його ступеня розвитку у конкретної особистості.

Практично значущим для педагогів є комплекс положень, на яких їм слід організовувати процес виховання патріотизму. Дані положення ґрунтуються на глибинних психологічних механізмах, які входять до структури педагогічних прийомів і тому виявляються досить ефективними у виховному плані.

Враховуючи специфіку почуття патріотизму як цінності, що об'єднує малу групу, громаду, суспільство, пропонуються певні наукові позиції, спрямовані на таку єдність.

Ключові слова: виховна позиція, виховні положення, духовно-моральна антиномія, патріотизм, процес виховання, особистість, складові почуття патріотизму, Я-духовне.

Актуальність. Серед цінностей, з якими наше суспільство пов'язує подальші прогресивні зміни, патріотизм особистості виявляється пріоритетним. Запит на цю цінність закономірно став лейтмотивом концепції Нової української школи, де патріотизм має стати провідним атрибутом сучасного випускника, для якого властиві активна позиція, здатність приймати етично прийнятні рішення, повага гідності та права людини.

Необхідність патріотизму зростаючої особистості утворює й проект закону України «Про повну загальну середню освіту». Згідно цього доленосного документу, виховний процес має першочергово забезпечити означену духовну цінність особистості.

З проблемою патріотизму ми входимо у найчутливішу сферу особистості, у її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки у цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки ж прояву почуття патріотизму, які нині демонструє частина нашого українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейно-родинних факторів, які зазнала та чи інша окрема особистість.

На макрорівні ж для почуття патріотизму сприятливих факторів нині обмаль. «Нас оточує культура, - наголошує у цьому зв'язку Девід Брус, - яка навчає нас просувати й рекламувати себе, здобувати вміння, потрібні для досягнення успіху, але мало спонукає до духовного розвитку» [3].

Слід констатувати, що серед сучасних напрямів оновлення освіти передбачається удосконалення виховного процесу, зокрема формування патріотизму, прагнення до взаєморозуміння, дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, традицій і надбань українського народу.

Аналіз досліджень та публікацій. Для реалізації заявленої проблеми в нашій педагогічній науці склались серйозні передумови. Теоретичні умови патріотичного виховання громадян закладені в працях В.О.Сухомлинського, який підкреслював діяльний характер патріотизму, необхідність вчити дітей шукати своє місце в житті країни, включати їх в боротьбу з недоліками в житті суспільства. Зміст і принципи патріотичного виховання української молоді висвітлювались Г.Ващенком.

У філософській, психологічній, педагогічній літературі розкривається суть патріотизму, його конкретно-історичний характер, ознаки прояву

(В.Г.Афанасьєв, І.Я.Гнатко, Ж.Г.Голотвин, Ф.В.Константинов, А.Н.Леонтєв, Л.Т.Рудченко та ін.); проводилось вивчення змісту і методів виховання патріотизму в школярів різних вікових груп (Е.І.Абрамян, Л.П.Вагіна, Д.І.Міщенко, О.О.Павелко, В.І.Шахненко та ін.); досліджувались можливості формування патріотизму в навчальній і позакласній роботі (Н.В.Анісімова, Л.В.Балакіна, Г.Н.Громогласова, Н.М.Конжієв, Л.Т.Кошуг, М.А.Терентій та ін.); виявлялись особливі виховні можливості дитячої організації, її вплив на виховання школярів (Л.І.Божович, Е.М.Богданов, А.А.Деркач, Т.Е.Коннікова, А.І.Кирьякова, К.Д.Радіна, Б.Е.Ширвіндт ін.).

Не залишилась проблема виховання патріотизму підрастаючого покоління поза увагою сучасних українських науковців. Різні аспекти цього феномена розглядали Г. Біленька, Г.Бугайцева, В.Вербець, Г.Гуменюк, М.Жулинський, Б.Кобзар, П.Матвієнко, Б.Мисак, Н.Міщенко, А.Погрібний, Р.Петронговський, В.Рижих, Ю.Руденко, П.Ігнатенко, М.Павленко, В.Коваль ін.

Метою статті є узагальнення сучасних поглядів на проблему патріотизму і на цій основі запропонування його сутності та конкретних технологічних засобів його виховання.

Методологія дослідження.

Провідна методологічна ідея у розкритті проблеми патріотизму полягає у тому, що у принципі не існує чистих актів пізнання: у кожному з них присутній і елемент ставлення, тобто переживання (хоча й не досить досконалою за своєю силою і стійкістю). Положення цілісності, що впливає з означеної ідеї, дозволило науково вірно сформулювати пояснювальний принцип, який має представляти психолого-методичну площину організації процесу виховання почуття патріотизму і перетворення його у внутрішній картині вихованця на провідну цінність.

Використовуючи ключову закономірність емоційних переживань як іррадіацію у плані тяжіння до групової емоційної одностайності, пропонується інноваційна алгоритмічно рівнева програма спрямованого

привласнення людським загалом патріотизму як цінності. Стійкість означеного духовного утворення забезпечується взаємодією механізмів свідомості й самосвідомості, що дозволяє суб'єкту своєчасно рефлексивно актуалізувати його для практичного втілення.

Виклад основного змісту. Ми ведемо мову не про почуття патріотизму, яке може виникнути в особистості як лише безпосередня емоційна відповідь на потужні зовнішні чинники, а про таке почуття, яке ґрунтується на її глибокому самоосягненні і такій же пристрасті. Якраз у такому статусі почуття патріотизму виступає духовною мірою особистості, і тому воно не має бути тимчасовим, що може відійти у минуле індивіда.

Патріотизм – найсильніше почуття людської єдності. Його апогей кваліфікується як стан повної гармонії («Одне серце і одна душа»). Однак це не замкнута у почуттях єдність як така, а справжня спільність з життям, що реалізує великі цілі у вимірі народу, Батьківщини, держави. Об'єднувальне почуття патріотизму можливо кваліфікувати, використовуючи вислів філософа К'єркегора [4], «священими вузами, що поєднують людей», без якого пустим виявляється життя особистості.

Дамо наше визначення патріотизму. *Патріотизм* – це особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, батьківщини, держави та до самої себе. У даному визначенні звернемо увагу на безумовний і високосмисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осуджень. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Що стосується високо смислового аспекту, то це означає, що почуття патріотизму не пов'язується з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості.

Базовими складовими почуття патріотизму, виходячи з наших теоретичних уявлень, доцільно вважати:

- 1) Любов до народу, батьківщини, держави;
- 2) Діяльнісна відданість батьківщині;
- 3) Суспільно значуща цілеспрямованість;
- 4) Моральна стійкість;
- 5) Готовність до самопожертви;
- 6) Наявність почуття власної гідності.

Слід, по-перше, зважати на те, що запропоновані компоненти є, на наш погляд, необхідними і достатніми у контексті почуття патріотизму як цілісності. Адже за певних дослідницьких обставин дана компонентна структура може бути розширена; і так часто буває, оскільки, наприклад, цілеспрямованість об'єктивно пов'язана з терпеливістю, настійливістю, завзятістю. Тому й їх (поряд з іншими доповнювальними компонентами) інколи включають до структури патріотизму.

По-друге, інноваційним моментом компонентної структури патріотизму є включення до неї почуття власної гідності. Річ у тім, що наші дослідження підтвердили припущення про поведінково-активізуючу роль цього почуття як ставлення особистості до самої себе на відміну від інших компонентів як зовнішніх ставлень. Ці останні, так би мовити, насичуються енергією почуття гідності, яке у цьому плані є більш емоційно сильнішим.

Прикметно, що за всіх традиційних визначень патріотизму обов'язковим є включення до його структури любові до народу, батьківщини, держави. Попередньо наголосимо, що деякі вчені-психологи, пропонують замість конструкту «любов» використовувати конструкт «повага», аргументуючи це тим, що конструкт «любов» є змістово-понятійно нечітким.

Все ж ми будемо користуватися дефініцією любові, намагаючись надати їй більшої логічної строгості.

У методично-виховному плані важливо знати, що любов-пристрасть початково виховується на основі механізму прихильності, тоді як любов вихованців до народу, батьківщини, держави виникає в процесі подолання їхньої відчуженості від суспільного життя у його вищих цінностях. Це ж

часто відбувається через недостачу у вихованців розсудливості та примітивну мотивацію.

Сформулюємо ряд положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму.

1. Правильно поставити проблему патріотизму і віднайти шляхи його виховання можливо за умови розгляду цього почуття лише у межах великого людського завдання, яке називається добром як духовним призначенням людини. Річ у тім, що кожна високо смислова духовна цінність (наприклад, милосердя, піклування про інших) налаштовує зростаючу особистість на більш-менш несуперечливе оволодіння й цінністю патріотизму.

2. Патріотизм як комплексне почуття-цінність виникає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину. Тому має відбуватися доцільне поєднання у часі і виховання почуття патріотизму, і цілого ряду почуттів-цінностей, на які спрямовані вищезгадані види виховання. За великого часового інтервалу між цими виховними цілями у свідомості зростаючої особистості не виникне відповідного ціннісного зв'язку. Отже, буде закритим і шлях до духовної самосвідомості, що істотно гальмуватиме процес особистісного саморозвитку вихованця.

3. Патріотизм є глибоким людським почуттям. Однак воно набуває вищого сенсу, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, до вчинку, патріотичної поведінки. Якраз вчинкове втілення почуття патріотизму є дійсним показником його розвитку в окремої особистості.

Виходячи з цього головною виховною метою педагога має виступати забезпечення переходу від бажання вихованцем патріотизму як цінності до патріотичного діяння. Річ у тім, що у виховному процесі часто виникають ситуації, коли вихованець заявляє – Я прагну, наприклад, чесності, щирості,

справедливості. Таке висловлювання заспокоює вихователя; він вважає, що досягнув своєї мети. Все ж виявляється, що бажання тієї чи іншої цінності у нього є, а місця практичної її реалізації у його Я-духовному не знаходиться. Тому у методичному контексті виховання слід ставити у позицію – Я суб'єкт патріотичного вчинку. За такого прийому у нього зникає момент самодостатності патріотичної цінності, а сама патріотична дія стає притягальним утворенням як фрагментом бажаної духовної практики.

4. Патріотизм – це дія особистості у теперішньому, але неодмінно має передбачати й майбутнє. На перший погляд можливо вважати, що нічого особливого у такому ракурсі функціонування патріотизму немає оскільки й усі інші виховні надбання орієнтують особистість на майбутнє. Однак у цьому останньому випадку йдеться лише про індивідуальне майбутнє суб'єкта певної духовної цінності. У особистісних опитувальниках так і ставиться запитання – Яким ти будеш як особистість через 10-15 років? Щодо почуття патріотизму, то тут майбутнє пов'язується не лише з окремою особистістю, а й з рідними, краєм, народом, батьківщиною, державою. Якими вони будуть у результаті моїх дій? На це має дати відповідь особистість. Саме до таких горизонтів майбутнього має свідомо готувати себе патріотична особистість і вбачати у цьому сенс свого життя.

5. Патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, перед героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм. Таким чином, у вихованні патріотизму слід виходити з того, що людина виступає індивідом, і, як така, вона одночасно є сама собою і цілим родом, так що рід присутній в індивіді, а індивід – у цілому роді.

6. Осягнення вихованцем почуття патріотизму має відбуватися у формі духовно-моральної антиномії (опозиції). На рівні постановки виховної мети антиномічний ряд повинен бути таким: «Ти патріотично недосконалий – Ти патріотично досконалий». Цим самим задається вектор виховного руху

зростаючої особистості й відповідне спрямування процесів її свідомості й самосвідомості. На рівні етичного змісту ціннісна опозиція представляється наступним чином: відданість справі – формальне ставлення до справи, любов до батьківщини – байдужість до батьківщини і т.п.

Такий спосіб оформлення навчального змісту, по-перше, максимально активізує і розгортає процес духовної самосвідомості вихованця, його внутрішню рефлексивну-перетворювальну самодіяльність. По-друге, опозиційне змістове представлення – це суперечність, яку вирішує зростаюча особистість як духовно моральну задачу, яка призводить у кінцевому підсумку до відповідних переконань.

7. Сходження зростаючої особистості до патріотизму як духовної цінності має відбуватися у процесі відтворення нею власних елементарних діянь які є в її досвіді, і усвідомлення їх прообразами надбань розвиненої патріотичної спрямованості, перетворення їх у символи вищих цінностей.

При цьому підрастаюча особистість має оволодіти вмінням встановлювати співрозмірність між власними актуальними надбаннями як початковими патріотичними діяннями і надбаннями досконалої патріотично спрямованої особистості. Вихованець повинен правильно визначати відповідність між цими полярними патріотичними утвореннями за наступними напрямками:

1) Цінність патріотичного діяння для інших і для себе (моя дія принесла користь іншому, але сам я утвердився як вихована особистість, заслужив повагу і схвалення оточуючих);

2) Змістове зростання актуального мотиву у контексті потенціального (вузько – індивідуально спрямований, широко – соціально спрямований);

3) Простеження розвивальної динаміки Я-духовного теперішнього і Я-духовного майбутнього.

8. Успішність процесу патріотичного виховання залежить від постійного блокування Я-егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади, тощо) і культивування Я-доброцентрованого.

9. У долученні вихованців до почуття патріотизму педагогу слід використовувати особливе слово. Воно має утримувати Істину не лише від свого імені, а й від імені великих духовних авторитетів нації як їхнє слово – цінність-переконання.

10. Наш професійний успіх буде досяжним, коли вихованець глибоко усвідомить, що його особистісне минуле пройшло і тепер для нього значущим стає усе нове, у якому він успішно і різнобічно розвиватиметься.

Проблема патріотизму багатопланова; тож тільки об'єднавши зусилля держави, суспільства, й освіти, можливо досягти відчутних успіхів у її вирішенні.

Запропонуємо ряд наукових позицій, які мають ціннісно супроводжувати процес національно-патріотичного виховання молоді.

Позиція 1. Про особистість – володаря патріотизму як вищої цінності можна говорити лише тоді, коли ця цінність у духовній структурі особистості є провідною, займає вищі щаблі, тобто є по-справжньому розвиненою. Слід враховувати, що ступінь індивідуальної значущості духовних цінностей може бути різною. Тож цінності, які входять до структури патріотизму (діяльнісна відданість народу, Батьківщині, державі, моральна стійкість, готовність до самопожертви, почуття власної гідності) повинні вартувати для особистості вище за всі інші, бути важливішими за них.

Такий духовний стан не може виникнути спонтанно. Тут у зростаючої особистості має бути сформований особливий розум, який здатний осягнути надзвичайно складні реалії як цілісності. Такими є категорії народ, Батьківщина, держава. Розум, про який йдеться, кваліфікують глобальним. Зростаюча особистість й має вчитися мислити глобально. У контексті патріотичного виховання це означає, що вона усвідомлює істотні характеристики означених категорій, може простежити зміни які з ними

відбуваються та прогнозувати умови, за яких вони будуть прогресивними. Головне, що такий аналіз особистість здійснює не відсторонено, а як дієво причетна до народу, Батьківщини, держави. Усі її справи (і малі й великі), що характеризують цю причетність об'єднуються головним мотивом – бути вірним своєму почуттю патріотизму. Якщо зростаюча особистість постійно включена у таку діяльність, реалізуватиметься високогуманне правило, згідно якого вона має мислити глобально, а діяти національно патріотично.

Позиція 2. У нашій психолого-педагогічній науці ще пропагується положення, згідно з яким становлення особистості пов'язується з її вмінням обходити конфліктні ситуації, особливо широкого соціального масштабу (людина і контактне середовище, людина і громада, людина і держава). Така внутрішня настанова мусить вступити місце кардинально іншій: особистість прямує назустріч цим конфліктним ситуаціям і завдяки цьому здобуває свою індивідуальність. Така спрямованість властива особистості з розвиненим почуттям патріотизму.

Позиція 3. Нині досить поширеним є особистісний феномен, суть якого полягає у наступному. Особистість з низьким рівнем патріотичної вихованості часто проголошує правильні судження і навіть прагнення щодо необхідності високо смислових цінностей, однак вона це говорить не силою власної духовності. Остання може бути зовсім відсутньою у її внутрішній особистісній картині, або у ній наявними є лише певні фрагменти, пов'язані найнеобхіднішими життєвими ситуаціями, що підтримують біосоціальну потребнісну програму. Однак трагедія такої особистості полягає у тому, що вона щиро вірить у свою духовність, тож їй потрібно пройти багато морально суперечливих ситуацій, щоб змінити свою точку зору. У цьому зв'язку тільки перехід від позиції «Я – знаю» до позиції «Я – хочу» свідчитиме, що особистість стає на шлях високої духовності.

Позиція 4. Патріотизм конче вимагає глибоко духовного ставлення одиничного індивіда до суб'єктів соціального довкілля. Тож піклування про патріотичну досконалість одиничного індивіда, на що переважно спрямовані

сучасні наукові пошуки, повинні бути методично узгоджені з проблемою патріотичних почуттів широкої спільноти, вміщуючи його в середину великого роду – й історичного, і рідного. З огляду на це, перше, що слід сформулювати у зростаючої особистості, це здатність утримувати у свідомості велику людську цілісність. Це для неї виявляється спочатку досить складно, оскільки весь її попередній діяльнісний досвід був пов'язаний переважно з одиничними предметами, явищами, прикладами чи невеликими множинами. Тому одночасна дія підростаючої особистості з одиничним і цілим має стати обов'язковим виховним правилом.

Позиція 5. Забезпечити почуття єдності громадян в межах нації, чого вимагає цінність патріотизму, можливо за умови, коли постійно реалізувати положення, згідно з яким індивід переважно визначає своє патріотичне ставлення до іншого конкретного індивіда у контексті такого ж ставлення до всієї нації, а не через своє патріотичне ставлення до нації як результат власного відповідного ставлення до іншого.

При цьому усвідомлення зростаючою особистістю нації слід розпочинати з розуміння малої контактної групи, поступово розширюючи її. Тут патріотичні суб'єкт-суб'єктні відносини мають об'єктивуватися у почутті «Ми – партнери» за мірою і цінністю єдиного для них патріотичного почуття. Такі партнери мають глибоко зрозуміти і сильно емоційно пережити себе у такому духовному статусі як справжні однопумці і друзі. Недаром говорять, що люди мусять бути братами по великих справах.

Зростаюча особистість у цьому зв'язку повинна оволодіти схильністю подумки зосереджувати усіх членів суспільства в одному-єдиному патріотичному почутті як головній рушійній силі патріотичної дії. Однак, метагрупове зосередження, про яке ми ведемо мову, на своєму шляху зустрічає певні внутрішні перепони, оскільки духовний досвід вихованця майже повністю представлений своїми індивідуальними цілями і прагненнями: Я маю бути таким-то; і саме у цьому суть мого зосередження. По-іншому, це зосередженість, що орієнтована на самого себе: вона значно

закрита для інших. Тож їй слід надати зовнішньої спрямованості та підняти до рівня духовної вмілості. Коли метагрупове зосередження патріотичної спрямованості набуває певного рівня стабільності у окремої особистості виникає впевненість, що вона належить спільноті; і ця приналежність зміцнює її у почутті патріотичної єдності. Але є ще один виховний позитив розкритого нами явища. Така особистість реально готова очистити себе від ряду власних моральних недосконалостей, які заважають їй бути повноцінним членом патріотично-орієнтованої спільноти, що сягає до рівня народу. Тепер у своїй патріотичній дії особистість рівною мірою покладається і на себе, і на народ.

Позиція 6. Лише слово, яке наповнене сильною пристрастю має відчутну виховну силу. З огляду на його особливість, слід створювати тексти національно-патріотичної тематики. У іншому випадку вони виявляються перетворювально не ефективними. При цьому слід розуміти, що емоційно багатий текст є результатом його трансляції небайдужою особистістю, яка вкладає в нього всю силу своїх переживань. Однак, з іншого боку, якщо у тексті обмаль ситуацій, які можна емоційно забарвити, тоді навіть високопрофесійний вихователь не зможе його трансформувати у живу повість, яка викликала б у вихованця необхідний емоційно-ціннісний відгук. При врахуванні вище зазначеного монолог вихователя в основних рисах може бути таким же пристрасним як буває, наприклад, батьківська любов.

Розвинена особистість утримує сильний потяг до самовизначення у межах великих цінностей. За такого стану вершинна цінність патріотизму стає нездоланим оберегом і її самої, і нації, що робить життя особистості високосмисловим. Тут буде місце й її доброчесності, і піклуванню, і відкритості, і толерантності, і справедливості. У свідомості такої особистості гармонійно співіснують героїчне минуле, теперішнє у кращих проявах, бажане майбутнє. У цьому житті-служінні вона стає по-справжньому великою. І ця велич залежить єдино від енергії ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави.

Сформулюємо ряд конкретних приписів, які покладаються у технологічну основу виховання патріотизму.

Припис 1.

- а) Глибоке розуміння вихованця.
- б) Безумовне прийняття вихованця.
- в) Визнання вихованця як вищої цінності (любов до неї).
- г) Справедливе ставлення до вихованця.

Без цього процес виховання патріотизму буде педагогічно недосконалим.

Припис 2. Розкриємо основну умову, яка до цього часу не враховується, оскільки не осмислена нашою наукою, але без опори на яку неможливо навіть підступитися до продуктивного процесу виховання цінності патріотизму. Йдеться про предметну спрямованість життя підростаючої особистості. Така спрямованість може бути однозначно емоційною, конкретніше вона представлена переживанням страждання, журби, бідкання.

Інша форма предметної спрямованості – дія підростаючої особистості: дія зовнішня, яка змінює певну ситуацію. Прояви емоційної спрямованості у дошкільному віці досить часті, а це призводить до формування у вихованця усталеного досвіду, тобто узагальненої установки дитини як стану її готовності до такого (емоційного) способу реагування на певну подію чи ситуацію. Наприклад, ровесник пошкодив виріб товариша (сконструйований будиночок, малюнок, витинанку тощо). Дитина реагує стражданням, бідканням, що об'єктивується у плачі. Педагогу нічого не залишається як утішити, заспокоювати її. На цьому етапі його виховний вплив і закінчується. Так формується особистість з установкою страждання. У цілому вона набуває пасивної життєвої позиції, за якої виховання у неї цінності патріотизму (як і будь якої духовної цінності) стає майже недосяжним.

Як же має науково правильно поводитися вихователям у наведеній нами міжособистісній ситуації? Заспокоївши дитину, він мусить спонукати її до

активного (діяльнісного) способу вирішення неприємної для неї ситуації: запропонувати відновити пошкоджені фрагменти будиночку чи повторно (самостійно чи за його допомогою здійснити малюнок). Такий методичний прийом ставить дитину у позицію дії. Повторення таких ситуацій і призведе до формування підростаючої особистості з установкою дії.

Важливо, що лише за наявності у вихованця такої установки, він може привласнити почуття патріотизму не лише на рівні його власної значущості, а й реалізувати у дії, у відповідному вчинку. Атже у нього вже є стійкий і різнобічний досвід діяння у міжособистісних взаєминах. Саме патріотичний вчинок характеризує вихованця як духовну особистість.

Принцип 3. Патріотизм як цінність є розумово-емоційним за своєю внутрішньою структурою утворенням. Розумова складова надає їй усвідомленості, а емоція, сенсу, суб'єктивної значущості для вихованця. Якраз завдяки значущості виникає будь яка цінність, без неї підростаюча особистість має лише знання про цінність патріотизму, яке не спонукає її до конкретного вчинку. Уся складність процесу виховання патріотизму пов'язана не з знанням про нього (воно не складне для засвоєння), а з наданням йому відповідного сенсу через його емоційне переживання підростаючою особистістю.

Безпосередньою емоцією, яка виконує цю смислотвірну функцію стосовно цінності патріотизму (як і для інших цінностей), виступає бажання, хотіння. У внутрішньому плані вихованця це розгортається так: я бажаю бути патріотом. Якщо така емоція не діє, тоді виникає зв'язок. Я мушу чинити патріотично (оскільки за невиконанням цієї дії на мене чекатиме певний осуд). Одна з технік виклику бажання полягає у тому, що вихователь схвильовано говорить – ти радий за своє бажання проявляти патріотизм!

Принцип 4. Забезпечити першу зустріч вихованця з реальним патріотичним, тобто з ситуацією, коли абстрактний патріотизм як цінність функціонує у формі конкретних буденних діянь, які є у досвіді реального

життя вихованця. Це використання його досвіду. Річ у тім, що абстрактна форма не асимілюється у наявну духовно-моральну структуру вихованця.

Принцип 5. Розгляньте разом з вихованцями патріотичну цінність особистості у її протилежності – відсутність патріотичної цінності в особистості у всіх складових. Такий спосіб оформлення навчального змісту, по-перше, максимально активізує і розгортає процес духовної самосвідомості вихованця. По-друге, опозиційне змістове представлення – це суперечність, яку вирішує вихованець і який займає певну позицію.

Принцип 6. Здійснюйте постійне блокування у вихованця Я-егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади, тощо). Від цього залежить успішність процесу патріотичного виховання.

Принцип 7. Етап спонукання до дії патріотизму набутим Я-образом. Педагогу слід здійснювати його для того, щоб вихованець став у позицію Я-суб'єкт патріотичного вчинку. Оскільки у процесі виховання підрастаюча особистість може бажати патріотизму як цінності, а практично реалізувати її ще не готова, тож вихованець за допомогою вчителя має внутрішньо об'єднати усі свої набуті духовні цінності як Я-духовне і його доволіною силою створити поштовх до патріотичного вчинку. Це об'єктивується у висловлюванні “Я буду патріотично діяти”.

Принцип 8. Здійснюйте разом з вихованцем аналіз і спонукання до патріотичного вчинку (а це має бути народжене патріотичне почуття) і процес його перебігу, а також його результат (користь для людей і власна духовна користь). Тут вихователю слід проявити емоцію задоволення за дію вихованця та обов'язково і його спонукати до самозадоволення. Це емоційне підкріплення.

Принцип 9. У вихованні патріотизму культивувати прийнятні для підрастаючої особистості форми спілкування та поведінки, такі, які бажані для неї, тобто не викликають особистого приниження, не посягають на її моральне Я, не ставлять у позицію маріонетки. Це безпосередньо стосується допомоги, яку просить підрастаюча особистість.

Принцип 10. У вихованні патріотизму слід виходити з того, що це почуття виникає під впливом духовно-морального, громадянського, державницького, національного виховання. Це реальне підґрунтя, на якому може вирости дійсний патріотизм особистості. Особливо патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості. Як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, перед героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм.

З огляду на теоретично-виховну складність патріотизму, професійна якість педагога має безпосередньо пов'язуватися з технологією виховання цієї найвищої цінності. Тож пропонуємо один з найбільш ефективних (добутих теоретико-експериментальним шляхом) варіантів такої технології. Вона передбачає п'ять етапів (у експериментальних дослідженнях вони кваліфікуються компонентами).

1. Перший етап пізнавальний (або когнітивний).

Основна мета цього етапу полягає в тому щоб вихованець різнобічно усвідомив зміст певної духовної цінності як етичного поняття, наприклад, патріотизму. Виходячи з того, що слово утримує в собі, окрім інформаційної (знаннєвої) функції й функцію емоційну, - всі судження духовного змісту, які формулює педагог, мають відзначатися його *пристрасністю, піднесеністю, натхненністю*, щоб викликати у вихованців первинні позитивні емоційні переживання – зацікавлення, захоплення, здивування. Всі вони супроводжують процес розуміння вихованцями духовної цінності.

Теоретично засадничими і обов'язковими для реалізації виявляється опосередкування, коли конкретна духовна цінність – її мета й зміст – формулюються у вищій значущості всієї етичної сфери. Так, стосунки між батьками й дітьми, що характеризуються чуйністю, повагою, слід подати у контексті добродійного життя як такого. При цьому необхідно довести до свідомості вихованця цінність духовно-морального буття взагалі.

Пізнавальний етап у розвиненій формі передбачає розгортання переконувального діалогу вихователя і вихованця на засадах партнерства, справедливості, взаємоповаги у висловленні суджень щодо соціально значущих чи несхвальних норм і вимог. Тому методичним правилом для вихователя має стати розкриття тієї чи іншої духовної цінності у контексті відповідного полярного утворення. Наприклад, чуйність – черствість, щедрість – скупість тощо.

Однак за всієї важливості емоцій дитячого зацікавлення, захоплення, здивування все ж вони безпосередньо не роблять значущою для вихованців конкретну об'єктивну цінність. Ця мета підвладна *лише емоції бажання*. Вона й має об'єднатися (злитися) з конкретно-об'єктивною духовною цінністю; отже, вихованець бажатиме її, прагнутиме вчинково реалізувати бажану цінність, як і безліч інших своїх бажань.

2. Емоційно-ціннісний етап.

На ньому емоція бажання стає прямим предметом осмислення й об'єднання з конкретною духовною цінністю у процесі суб'єкт-суб'єктної (вихователь – вихованці) взаємодії у напрямі, заданого змістом і способом розгортання пізнавального етапу. Зазначимо, що емоція бажання, по-перше, є складовою будь-якої потреби (без бажання взагалі немає потреб). Так, дитина вже раннього віку хоче їсти, хоче спати, а далі бажає спілкуватися і т.д. По-друге, світ культури – це світ людських бажань, який реалізувало людство. Усе ж, тривало перебуваючи в індивідуальному досвіді зростаючої особистості, бажання залишається спорадичним (нерегулярним), недостатньо усвідомленим, що знижує, зокрема, його ефективність у духовному розвитку.

Вихователь має дати вихованцям необхідні знання з огляду на мету емоційно-ціннісного етапу. Емоцією називають переживання людиною свого ставлення до того, що вона пізнає і робить. А переживання – це процес внутрішнього перебігу чогось приємного чи неприємного у формі хвилювання.

Відтак, емоція бажання – це прагнення (поривання) чогось досягти, мати, володіти чимось, вибірково контактувати зі світом людей і світом речей.

Пізнання вихованцем емоції бажання у сфері духовності передбачає:

а) вичленення того, яким я маю бути згідно з Я-духовним (сукупністю духовних цінностей);

б) з'ясування того, який я тут і тепер як духовна особистість (я не володію певними духовними цінностями, зокрема конкретною цінністю, над якою нині працюю);

в) встановлення духовної розбіжності та її усвідомлення (у мене ще не достатньо достойних вчинків для здійснення бажання).

3. Компонент довільного імпульсу (поштовху).

Введення цього етапу зумовлюється тим, що навіть за досконалого методичного впливу педагога виховні можливості емоційно-ціннісного етапу виявляються обмеженими. Так, духовно орієнтований вчинок ще спорадичний (непостійний) і не зберігається прагнення до постійної духовної самореалізації. Виникає, таким чином, ситуація, коли добро, якого вихованець бажає, він реально ще не робить.

Довільний поштовх, про який ідеться, це вияв духовної рішучості як вольової якості. З цією метою вихованець працює над *розщепленістю* своїх прагнень, потягів, інтересів, які на певний час роблять душевну організацію багатовекторною. Тому педагог має забезпечити процес зосередженості (замкненості) вихованців на єдиній меті – долучення до певної духовної цінності (як предмета попередніх виховних етапів). Вихователь: «Уявіть себе зосередженими на меті долучення до духовної цінності». Вихованець: «Усі свої думки я зосереджую навколо духовної цінності».

Після такої особистісної дії вихованця виховні зусилля у формі розгорнутого діалогу слід спрямувати на його Я як таке, що спроможне самостійно, усвідомлено приймати відповідальне рішення стосовно духовної цінності.

Отже, на етапі довільного поштовху стає рішучішим емоційно збагачене духовне знання вихованця. І тоді таке знання як цінність переходить у духовне діяння (вчинок).

4. Поведінково-практичний етап (від практики – дія).

Перебування вихованця на цьому етапі має бути свідченням того, що у нього сформована готовність втілювати привласнену духовну цінність у практичній, поведінковій сфері (і він за певних умов це здійснює).

Цей акт називатимемо духовним вчинком. Саме за допомогою реалізації духовних вчинків зростаюча особистість вступає у розгалужену систему соціальних відносин, стає не лише їх суб'єктом, а й суб'єктом власного соціального життя як учинку. Тож педагог має створювати ситуації для вправлення вихованця у різноманітних вчинках.

5. Самоціннісний етап.

Практичне розгортання означеного етапу має виступити як супровід поведінково-практичного. Змістовим центром самоціннісного етапу є поняття «самоцінність» як якісне етико-психологічне ставлення особистості до самої себе (самоствавлення). Наголосимо, що якраз духовні вчинки вихованця стають змістом його самоцінування. Останнє втілюється у таких діяннях.

1. Самозадоволення.	5. Гордість за себе.
2. Самосхвалення.	6. Любов до себе.
3. Самомилування.	7. Гідність стосовно себе.
4. Самопохвала.	8. Вірність своїм цінностям.

Важливо, що під час переживання особистістю цих самоцінностей, по-перше, відбувається значне просування в усвідомленні нею Я-духовного і утвердження у ньому. По-друге, здійснюється єдність естетичного і етичного, про яке ми вище наголошували, у формі самомилування і гідності стосовно себе.

Висновки. Національно-патріотичне виховання є комплексною, системною і цілеспрямованою діяльністю органів державної влади,

громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовності до розбудови демократії, виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві. Тільки у такій суспільній єдності можливе успішне вирішення цієї доленосної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Гуманістична модель виховання / І.Д. Бех // Методист – 2014. – № 6 (30). – С.60-66.
2. Бех І.Д. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І.Д. Бех, К.І.Чорна. // Методист – 2014. – № 11 (35). – С.11-25.
3. Брус Девід. ДНК особистості. – К. : Наш формат, 2017. – 376 с.
4. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / за ред. О.В. Сухомлиської // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С.7-13.
6. Кремень В.Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В.Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17-30.
7. Роль педагога в посиленні патріотичного виховання в навчальних закладах Миколаївської області: метод. реком. / за заг. ред. К.Ф. Нор, О.О. Сокурєнко, А.І. Тюпи, О.П. Божко. – Миколаїв: ОІППО, 2014. – 56 с.
8. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. / К.І. Чорна. – К.: ТОВ «ХІК», 2004. – 96 с.
9. Шкільна І.М. Патріотичне виховання старших підлітків у позаурочній діяльності / І.М. Шкільна // Виховуємо громадян України: наук.-метод. посіб. / авт. кол. за заг. кер. К.І. Чорної. – Черкаси: Вид-во ЧОІПОП, 2012. – С. 80-122.

Иван Бех

Духовная сила патриотизма личности

В статье раскрывается сущность проблемы патриотизма на основе единства его когнитивной и эмоциональной составляющих. Характеризуется феноменология патриотизма как социального явления и его внутренняя структура в сущностных показателях, которые реально проявляются в поведении, деятельности и общении личности.

Предлагается авторское определение патриотизма как безусловного и высокосмыслового чувства-ценности, которое характеризует отношение личности к народу, Родине, государству и к самой себе. В соответствии с таким понятием

определением патриотизма предлагаются базовые составляющие, которые выступают диагностическими сигналами для определения его степени развития у конкретной личности.

Комплекс положений, на которых педагогам следует организовывать процесс воспитания патриотизма, основываются на глубинных психологических механизмах, и поэтому весьма эффективны в воспитательном плане.

Ключевые слова: *воспитательная позиция, воспитательные положения, духовно-нравственная антиномия, патриотизм, процесс воспитания, личность, составляющие чувства патриотизма, Я-духовное.*

Ivan Bekh

Spiritual power of person's patriotism

The article is devoted to the problem of patriotism based on the unity of its cognitive and emotional components. As a consequence, patriotism as a social phenomenon has been characterized. Moreover, patriotism has the essential indicators, which are practically manifested through personality's behavior, action and communication.

The author defines patriotism as an unconditional and highly meaningful feeling-value, which characterizes the person's attitude towards people, homeland, state and oneself. Unconditional aspect of patriotism means that the feeling of patriotism cannot be founded on external forms of encouragements. The highly semantic aspect of patriotism is not associated with the lower, existential needs, but with the highest life determinants of personality.

According to a conceptual definition of patriotism, the author proposes the basic components that serve as diagnostic signals to determine its degree of development in a particular personality.

A set of regulations, based on deep psychological mechanism, is practically significant for educators in order to organize the process of developing a feeling of patriotism. As a result, they are very effective in the educational process.

Key words: *educational regulations, educational process, patriotism, personality, spiritual and moral antinomy, self-spiritual, components of patriotism.*